

ENERGIYA XAVFSIZLIGINI TARTIBGA SOLISHNING ZAMONAVIY EKOLOGIK MUAMMOLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7477927>

ELSEVIER

Received: 21-12-2022

Accepted: 22-12-2022

Published: 22-12-2022

Xayitov Panji Buxarovich

TDYU mustaqil tadqiqotchisi

Abstract:

Keywords:

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

O'zbekiston Respublikasi Mustaqillik yillarida energetik xavfsizlik masalalarini o'rganishga qiziqish keskin oshdi. Energiya xavfsizligi ham bundan mustasno emas. Davlatimiz tomonidan O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksi, "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida", "Mahsulot taqsimotiga oid bitimlar to'g'risida", "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida", "Yer osti boyliklari to'g'risida", "Chiqindilar to'g'risida", "Elektr energetikasi to'g'risida", "Energiyadan oqilona foydalanish to'g'risida", "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorning huquqlarini himoya qilish to'g'risida", "Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida", "Atom energiyasidan tinchlik maqsadlarida foydalanish to'g'risida", "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida", "Ekologik ekspertiza to'g'risida", "Standartlashtirish to'g'risida", "Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatlari favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida", "Gidrotexnika inshootlarining xavfsizligi to'g'risida", "Radiatsiyaviy xavfsizlik to'g'risida"gi qonunlar va boshqalar.. Iste'molchilarni energiya kabi muhim manba bilan ishonchli ta'minlash tizimiga ta'sir etuvchi omillarni ta'minlash mexanizmi ko'plab ilmiy ishlarda tadqiqot mavzusi hisoblanadi. Huquqshunos olimlarning ko'pchiligining fikriga ko'ra, u fuqarolik va tadbirkorlik qonunchiligidan deyarli butunlay ajralib chiqqan, bu umuman to'g'ri emas. Energiya xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq ko'plab munosabatlar muhim ekologik xarakterga ega. Energiya xavfsizligini ta'minlashning quyidagi asosiy ekologik muammolarini aniqlash mumkin:

2030 yillarda O'zbekiston Respublikasini elektr energiyasi bilan ta'minlash konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Unga ko'ra, ilg'or xalqaro tajribani va jahon elektr energetikasi rivojlanishining zamonaviy tendensiyalarini hisobga olgan holda,

O'zbekiston Respublikasida o'sib borayotgan ehtiyojlarini qondirish va elektr energetika tarmog'ini yanada mutanosib rivojlanishini ta'minlash alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, mamlakatning elektr energetika tarmog'ini o'rta va uzoq muddatli istiqbolda rivojlantirish maqsadlari va yo'nalishlarini, ustuvor yo'nalishlarini va ko'rsatmalarini, shuningdek, elektr energetika tarmog'ida davlat siyosatining amaliy ruyobga chiqarishning ma'lum bosqichlarida uning samaradorligini ta'minlash mexanizmlarini va maqsadlarga erishishni kafolatlaydi. Energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi davlat siyosati haqida so'z ketganda, ta'kidlash lozimki, har bir davlat o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish uchun o'ziga xos va o'ziga mos islohotlarni amalga oshiradi. Bu o'rinda mamlakatimizda elektr energetika sohasida olib borilayotgan islohotlar jamiyat hayotida dolzarb ahamiyatga ega. Binobarin, O'zbekiston Respublikasi energetikasini isloh qilishning asosiy maqsadlari iqtisodiyotning barqaror faoliyati va rivojlanishini ta'minlash, elektr energiyasini hosil qilish va uning tejamkorligini oshirish, iste'molchilarga sifatli va uzluksiz elektr energiyasi yetkazib berishdir. Elektr energetika tizimining barqaror rivojlanishiga erishish, aholining elektr va issiqlik energiyasiga bo'lgan ehtiyojini ta'minlash davlat organlarining muhim vazifalaridandir. Ushbu vazifalarning amalga oshirilishi iqtisodiy va huquqiy o'sishda o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Albatta, soha rivoji uchun davlat tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirishi, shu jumladan, bu boradagi islohotlarning huquqiy asosini yaratishi lozim. Boshqacha aytganda, davlat tomonidan nafaqat elektr energiyasi bilan ta'minlovchilar, balki uni iste'mol qiluvchilarning huquq va manfaatlarini ham himoya qilishga qaratilgan huquqiy normalar tizimini qabul qilish dolzarb ahamiyatga ega. Energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilarni ta'kidlab o'tish lozim. Jumladan: 1) atrofmuhitni muhofaza qilish; 2) chora-tadbirlarni amalga oshirish; 3) davlat dasturlarni amalga oshirish; 4) ishlab chiqarishni kengaytirishni rag'batlantirish; 5) qo'llabquvvatlash va rag'batlantirish; 6) xalqaro hamkorlikni rivojlantirish. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, energetika sohasidagi qonunchilikda bir qancha yo'nalishlarda davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari belgilangan. Chunonchi: – elektr energetikasi; – qayti tiklanuvchi energiya, – atom energiyasidan foydalanish sohasida davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari belgilangan. 34 O'zbekiston Respublikasining 2009 yil 30 sentyabdagi "Elektr energetikasi to'g'risida"gi Qonuni(4-moddasi)ga ko'ra, elektr energetikasi sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: – O'zbekiston Respublikasining elektr energetika xavfsizligini ta'minlash; – yagona elektr energetikasi tizimining xavfsiz va ishonchli ishlab turishini ta'minlash, iste'molchilarning elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyojlarini qanoatlantirish; – iste'molchilarning hududiy elektr tarmoqlaridan teng foydalanishini ta'minlash; – energiya hosil qiluvchi quvvatlarni va elektr tarmoqlarini rekonstruksiya qilish,

modernizatsiyalash, rivojlantirish jarayonlariga investitsiyalar jalb qilish; – elektr energiyasini hosil qilish, uzatish va sotish bo'yicha boshqaruv hamda xo'jalik aloqalari tizimiga bozor prinsiplari va mexanizmlarini joriy etish; – elektr energetikasining mutanosib rivojlanishini ta'minlash; – elektr energiyasidan va yoqilg'i-energetika resurslaridan oqilona foydalanish. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 21 maydagi "Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida"gi Qonuni(4-moddasi)ga ko'ra, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: – qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi ustuvor yo'nalishlarni belgilash va chora-tadbirlarni amalga oshirish; – qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi davlat dasturlarini va boshqa dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish; – mamlakatning energetika xavfsizligini mustahkamlash, yoqilg'i-energetika balansining qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalangan holda elektr, issiqlik energiyasi va biogaz ishlab chiqarishga doir qismini diversifikatsiyalash; – qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasiga innovatsion texnologiyalarni, ilmiy-texnikaviy ishlanmalarni joriy etishni, qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalarining energiya jihatdan samaradorligini oshirishni, ularning ishlab chiqarilishini kengaytirishni va mahalliy lashtirishni rag'batlantirish; – qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishning sinab ko'rilgan texnologiyalari asosida energiya ishlab chiqarish quvvatlarini yaratishga tadbirkorlik sub'ektlarini jalb etishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish; – qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan energiya ishlab chiqaruvchilarni, shuningdek qayta tiklanuvchi energiya manbalarining qurilmalarini ishlab chiqaruvchilarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish; – qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 9 sentabrdagi "Atom energiyasidan tinchlik maqsadlarida foydalanish to'g'risida"gi Qonuni(4-moddasi)ga ko'ra, atom energiyasidan foydalanish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: – mazkur sohadagi davlat dasturlarini va boshqa dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish; – milliy yadroviy infratuzilmani rivojlantirish; – atom energiyasidan foydalanish chog'ida fuqarolarning hayoti va sog'lig'ini, jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulkini himoya qilish, shuningdek atrof-muhitni muhofaza qilish; – atom energiyasidan foydalanish ob'ektlarini jisman himoya qilishga doir tadbirlarni amalga oshirish; – atom energetikasini uzoq muddatli rivojlantirish; – mazkur sohada innovatsion texnologiyalar, ilmiy-texnikaviy ishlanmalar joriy etilishini rag'batlantirish; – mazkur sohada kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini tashkil etish; – xalqaro hamkorlikni rivojlantirish. Uzoq muddatli energetika siyosati mavjud bo'lib, quyidagilar hisoblanadi: – energetika xavfsizligi;

– iqtisodiyotda energiyadan samarali foydalanishni ta'minlash; – energiyadan tejamkorlik va samarali foydalarinsh; – energetika sohasining ekologik xavfsizligi ta'minlash

- o'rganilayotgan yoqilg'i zaxiralarining ularni ishlab chiqarish hajmidan ortib borishi va shu bilan bog'liq mineral-xomashyo bazasini ko'paytirishga bo'lgan ehtiyoj tufayli kelib chiqadigan tabiiy resurslarning tükennesi muammosi;

- yoqilg'i-energetika kompleksi ob'ektlarining sanoat, kimyoviy va yadro xavfsizligi talablarini ta'minlash, energiya resurslarini tashish vositalari va usullari va bunday ob'ektlarda avariya larning oldini olish muammolari;

- neft va neft mahsulotlarining to'kilishini oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish, shu jumladan transchegaraviy jihatdan, shuningdek, ushbu faoliyatni xalqaro muvofiqlashtirish va etkazilgan zararni qoplash muammosi;

- yadro chiqindilari va radioaktiv materiallarni atrof dan ajratilishini kafolatlaydigan sharoitlarda ko'mish va uzoq muddatli saqlash muammosi;

- foydali qazilmalarni qazib olish va qayta ishlash natijasida hosil bo'lgan toshlar va boshqa chiqindilarni yo'q qilish muammosi;

- ifloslantiruvchi moddalarning havoga chiqarilishini kamaytirish zarurati muammosi;

- energiyaning global iqlim o'zgarishiga ta'siri muammosi;

- energiya resurslaridan oqilona foydalanish muammosi, energiya samaradorligini oshirish va energiyani tejash zarurati;

- qazib olishning mantiqsiz usullari, atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlari, iqtisodiy faoliyatni saqlab qolish tartibining buzilishi, shuningdek, energiya foydali qazilmalari va ularni qayta ishlash mahsulotlarini tashishda baxtsiz hodisalar natijasida kelib chiqadigan atrof-muhitning buzilishi muammosi;

- atom energetikasi ob'ektlarining radiatsion xavfsizligini ta'minlash muammosi;

- yoqilg'i-energetika inshootlarini qurish paytida atrof-muhitga ta'sir qilish va uning o'zgarishi muammosi (masalan, gidroelektr stantsiyalarini qurish paytida ulkan hududlarni suv bosishi zarurligi va natijada tabiiy o'rmon va erlarning yo'qolishi resurslar, shuningdek daryolar tabiiy rejimining o'zgarishi va suv va hayvonot dunyosining suvga yaqin ob'ektlari yashash joylari).

So'nggi 30 yil ichida Respublikamizda juda uyg'un ekologik qonunchilik shakllandi, ammo uning ba'zi idealistik shakllari mavjud. Konchilik qonunlarida, umumiy ekologik qonunchilikda ko'rsatilgan ba'zi huquqiy normalar deklarativ xarakterga ega. Ular tabiatdan foydalanuvchilarning barcha manfaatlarini inobatga olmaydi va shuning uchun ko'pincha amalga oshirilmaydi. Ishlarning hozirgi holatida ekologik qonunchilikni amalga oshirish bo'yicha nazorat va nazorat funksiyalari yuklatilgan davlat organlari alohida ahamiyatga ega. Afsuski, ularning faoliyati ko'pincha rasmiy xarakterga ega bo'lib, atrof-muhitning va shu

sababli kelajak avlodlarning haqiqiy manfaatlarini aks ettirmaydi. Ko'pincha, ularning faoliyati, hatto 2010-yillarning o'rtalarida mahsulot taqsimoti to'g'risidagi shartnomalar bo'yicha loyihalarni amalga oshirishda bo'lgani kabi, iqtisodiy nizolarni hal qilish mazmuniga ega.

Atrof muhitni muhofaza qilish yo'nalishi va ekologik siyosatni amalga oshirishga alohida e'tibor berildi. Barqaror rivojlanish kontseptsiyasiga sodiq qolish, tabiiy resurslardan foydalanishga yanada oqilona yondashish, energiya samaradorligini oshirish va energiyani tejash, shuningdek, ushbu vazifalarni bajarish uchun iqtisodiyotni isloh qilishga tayyor ekanliklarini yana bir bor e'lon qilgan dasturiy hujjatlar qabul qilindi. Rossiya iqtisodiyoti uchun tuzilmani tashkil etuvchi energetika sohasi ham e'tibordan chetda qolmadi. Uzoq muddatli rivojlanish va alohida tarmoqlarni rivojlantirish bo'yicha mintaqaviy dasturlarning sher ulushi ham ushbu atamadan foydalanilgan.

Ushbu masalaning ko'plab qoidalari energiya strategiyalarida etarlicha batafsil bayon etilgan.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasida ma'lum bir sohada rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydigan ko'plab kontseptual hujjatlar mavjud. Ularning aksariyati ekologik va energetik sohada u yoki bu shaklda amalga oshirilgan.

Energiya xavfsizligining milliy xavfsizlik tizimidagi o'rnini aniqlash uchun tegishli Doktrinani ishlab chiqish o'rinli bo'ladi. Bu tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, qulay muhitni saqlash va barqaror rivojlanishga qaratilgan ekologik siyosatning nazariy asoslarini kontseptual ravishda qayta ko'rib chiqishga imkon beradi.

So'nggi o'n yilliklarda O'zbekiston Respublikasida mintaqaviy darajalarida ko'plab milliy strategiyalar, doktrinalar va tushunchalar, davlat siyosatining asoslari qabul qilindi, ular davlatning muayyan sohalardagi harakatlarining asosiy tamoyillari va yo'nalishlarini belgilab berdi. Ushbu hujjatlar asosida yurtimizda boshqa qonun hujjatlari ishlab chiqiladi va shakllantiriladi.

Ekologiya sohasidagi davlat siyosati qonun ustuvorligiga, shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini muvozanatiga qat'iy va to'liq rioya etilishi bilan amalga oshirilishi, shuningdek, shaxs, jamiyatning o'zaro javobgarligini ta'minlash va tartibga solish zarur.

Shu bilan birga, ushbu yo'riqnomada belgilangan atrof-muhitga oid maqsadlar hali bildirilmagan. Energiya xavfsizligi bo'yicha maxsus doktrinani ishlab chiqmasdan, atrof-muhit to'g'risidagi qonun hujjatlarini strategik jihatdan rivojlantirish mumkin emas, bu sohada davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini aks ettiradi, boshqa narsalar qatori foydalaniladigan energiya manbalarini diversifikatsiya qilishga, muqobil energiya manbalarini rivojlantirishga, atrof-muhit to'g'risidagi qonunchilikka va milliy iqtisodiyotning o'sib borayotgan

ehtiyojlari va atrof-muhitni kompleks himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlarni kuchaytirish zarurati o'rtasida ilmiy asoslangan kelishuvga erishish.

Energiya doktrinasi energiya xavfsizligi sohasidagi davlat siyosatining ikkala umumiy yo'nalishlarini va belgilangan maqsadlarga erishishga qaratilgan huquqiy mexanizmni o'z ichiga olgan, shuningdek ilmiy tadqiqotlar va sohadagi yangi ishlanmalarni qo'llab-quvvatlashga yordam berishi kerak. Energetik texnologiyalar va ushbu sohadagi qonunchilikni takomillashtirish.

Uning qabul qilinishi energiya xavfsizligi muammolarini tushunishning muhim nazariy yakuniga aylanadi.

Bugungi kunga kelib, hujjat yaqinda qabul qilinishi to'g'risida matbuotda ko'plab nashrlarga qaramay, ushbu doktrinaning faqat "loyiha" deb nomlangan kontseptual bayonotlari rasmiy ravishda e'lon qilindi.

Energiya xavfsizligiga tashqi va ichki tahdidlar qatorida ushbu hujjatda quyidagilar ko'rsatilgan:

- energiya xavfsizligi buzilishiga olib keladigan tabiiy ofatlar monitoringi va prognozining etishmasligi;
- asosiy vositalarning amortizatsiyasi, bu esa baxtsiz hodisalar xavfini oshiradi;
- barcha darajalarda energetika sohasidagi tashkiliy va texnologik boshqaruv tizimining muvofiqlashtirilmaganligi, bu esa avariylarning kaskadli rivojlanish xavfini oshiradi;
- elektr stantsiyalarining xavfsiz ishlashi va rivojlanishini to'liq me'yoriy-huquqiy qo'llab-quvvatlash tizimining etishmasligi.

Bizga energiya xavfsizligi doktrinasi bu sohadagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilash uchun muhim dasturiy hujjat bo'lib tuyuladi. Uni qabul qilish kerak. Shu bilan birga, ushbu hujjatning ommaviy nashr etilgan loyihasida ko'rsatilgan qoidalar atrof-muhitga katta e'tibor berish uchun jiddiy qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI I.NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR

1. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqi. // Xalq so'zi, 2020-yil 23-sentyabr.
2. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. – Toshkent: O'zbekiston, 2018. – 508 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 592 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.

Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14-yanvar. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 104 b.

5. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz//O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. Xalq so'zi. 2016-yil 16-dekabr.

6. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi // "Xalq so'zi" gazetasining 2018-yil 29-dekabrda, 271-272-son (7229-7230) soni.

7. Mirziyoyev Sh.M. II.MONOGRAFIYA, ILMIY MAQOLA, ILMIY TO'PLAMLAR 1. Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish: Qonunlar va normativ hujjatlar/ U.T.Ayubov, T.S.Tillayev. -T.: Adolat, 2002.- B.310. 2. Ayubov U.T. Lisheniye ogranicheniye i priostanovleniye prava prirodopolzovaniya.:Avtoref... kand. yurid. nauk/ U.T.Ayubov; Tashkentskogo gosudarstvennogo yuridicheskogo instituta-T.: 1999. 3. O.Narzullaev Energitika huquqi o'quv qo'llanma TDYU 2021-yil.